

■ УДК 641.542.2–932.61:392.8(477.4/6)“18/19”

О. В. Щербань, кандидат історичних наук, докторант кафедри культурології, старший викладач, Харківська державна академія культури, м. Харків

ГЛИНЯНИЙ ПОСУД У НАРОДНІЙ КУЛЬТУРІ ХАРЧУВАННЯ УКРАЇНЦІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ УКРАЇНИ ХІХ–ХХ СТ. ЯК ОБ'ЄКТ МУЗЕОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ: СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Охарактеризовано основні наукові праці, у яких висвітлено окремі аспекти використання глиняного посуду в народній культурі харчування мешканців Центральної та Східної України в ХІХ–ХХ ст. Звернено увагу на недостатню вивченість соціально-комунікативної площини досліджуваного явища. Наголошено на актуальності вивчення глиняного посуду як об'єкта музейних соціальних комунікацій.

Ключові слова: *глиняний посуд, культура харчування, українці, гастика.*

О. В. Щербань, кандидат исторических наук, докторант кафедры культурологии, старший преподаватель, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ГЛИНЯНАЯ ПОСУДА В НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЕ ПИТАНИЯ УКРАИНЦЕВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ И ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ ХІХ–ХХ ВВ. КАК ОБЪЕКТ МУЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ: СОЦИАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТ

Охарактеризованы основные научные работы, в которых отражены отдельные аспекты использования глиняной посуды в народной культуре питания жителей Центральной и Восточной Украины в ХІХ–ХХ вв. Обращено внимание на недостаточную изученность социально-коммуникативной плоскости исследуемого явления. Отмечено актуальность изучения глиняной посуды как объекта музейных социальных коммуникаций.

Ключевые слова: *глиняная посуда, культура питания, украинцы, гастика.*

O. V. Shcherban, Candidate of Historical Sciences, doctoral student of the Department of Cultural Studies, Senior Lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

CLAYWARE IN THE FOLK CULTURE OF NUTRITION OF THE UKRAINIANS OF CENTRAL AND EASTERN UKRAINE IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES AS AN OBJECT OF MUSEOLOGICAL STUDIES: THE SOCIAL AND COMMUNICATION ASPECT

The main scientific works are described, in which some aspects of the use of pottery in the popular culture of food of inhabitants of Central and Eastern Ukraine in the 19th — 20th centuries are highlighted. Attention is drawn to the lack of knowledge of the social and communication plane of the investigated phenomenon. The relevance of studying pottery as an object of museum social communications is noted.

Key words: *pottery, food culture, Ukrainians, gastika.*

Постановка проблеми. Їжа — культурема, тобто прояв специфіки культури нації, яка мешкає в регіоні. Одними із найусталеніших у часовому контексті серед елементів матеріальної культури українців є ті, що належать до сфери традиційного харчування, зокрема посуд і начиння, необхідні для фізичного життєзабезпечення людини, приготування, подачі до столу, споживання, зберігання, транспортування їжі та напоїв. Посуд, переважна більшість якого в традиційному суспільстві до початку ХХ ст. вироблялась із глини, є відображенням харчового раціону в матеріальній культурі. Звичайно, кожному етносові притаманні своєрідний харчовий раціон і, відповідно, керамічний комплекс. Посуд був основним продуктом гончарного виробництва в традиційному суспільстві, посідав важливе місце в українській традиційній культурі, втілює етнічні особливості, яскраво відбиває естетичні смаки, рівень та етапи культурного розвитку. Стереотипи гасики разом із супроводжуваними обрядами і традиціями передаються поколіннями людей, котрі мешкають у конкретному культурному просторі. Як складова колективного несвідомого народу, вони відображають його культурний код, сукупність уявлень про правила колективного життя з його системою оцінок і норм, реалізованих у мові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глиняний посуд є однією з найчисленніших одиниць зберігання в музейних колекціях та об'єктом гуманітарних студій, зокрема музеєзнавчих. В останніх він зазвичай розглядався окремо від традиційної культури харчування українців. Лише 2015 р. вийшла друком публікація автора цієї статті «Проблеми експонування обрядового глиняного посуду в сучасній музейній практиці», у якій закликано інших учених до поглибленого студіювання глиняного посуду з музейних колекцій у контексті культури харчування (Щербань, 2015). 2017 р. опубліковано монографію «Глиняний посуд в народній культурі харчування українців Наддніпрянщини (друга половина ХІХ — початок ХХ століття)», присвячену вивченню глиняного посуду в контексті гасики (Щербань, 2017). Але в ній соціально-комунікативний аспект цієї теми не висвітлено. Зважаючи на це, в умовах сучасного зацікавлення культурою харчування українців, вважаємо тему цієї статті надзвичайно **актуальною**.

Мета статті — привернути увагу музеєзнавців до проблеми використання відомостей про соціально-комунікативний аспект застосування глиняного посуду в сучасній музейній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Глиняний посуд як складова традиційно-побутової культури українців став об'єктом вивчення лише в другій половині ХІХ ст., тобто в період форму-

вання нових суспільно-політичних відносин і зростаючого інтересу до народу, національної культури. Здебільшого акцентувалося на історико-мистецьких, типологічних та побутово-гастрономічних аспектах. Охарактеризуємо, на нашу думку, найважливіші.

Однією з перших спроб висвітлити питання їжі та харчування українського народу стала стаття А. Каниєвського «Народная пища в Золотоношском уезде» (1855), у якій подано перелік основних страв, способів їх приготування та вживання, розглянуто звичаї й обряди, пов'язані з харчуванням. Науковець вказав на прояви соціальної нерівності в їжі та харчуванні українського селянства (Каниевский, 1855).

Варвара Щелоковська була єдиною серед представників «школи Іванова», котра досліджувала сферу народного харчування. Її аналіз, опублікований у статті «Пища и питье крестьян-малороссов, с некоторыми относящимися сюда обычаями, поверьями и приметами» (1899), засвідчує, що в прикордонному повіті Харківщини, де українські традиції тісно перетиналися з російськими, асортимент гончарних виробів за розмірами й формами був досить широким. Напевно тому, що згадана праця написана жінкою, у ній підмічено те, чого до неї не зафіксували дослідники-чоловіки: Микола Маркевич, Павло Чубинський, Михайло Драгоманов та ін. Означена праця Варвари Щелковської — перша, у якій так детально та комплексно описано народну українську кухню, зокрема продукти, які вживали в обробленому й сирому вигляді, святкові й буденні страви та напої, способи їх подачі до столу. Подано найдетальніший перелік глиняного посуду, який використовувався в українській родині в повсякденні. У дослідженні висвітлено й правила поведінки за столом (у будні та свята), приказки стосовно страв і напоїв, їжі загалом, окремі елементи обрядовості, зокрема родинної. Ця студія — одна з небагатьох, де описано глиняний посуд у контексті сфери народного життя. Основну частину статті присвячено опису рецептури й технології приготування страв та напоїв, зокрема особливостям використання теплотехнічних споруд у процесі приготування окремих страв, значну увагу приділивши глиняному начинню. Нам не відомо повнішого опису цих аспектів (Щелоковська, 1899, с. 277–279, 281–288, 291–296, 300, 303–304).

У 1931 р. опубліковано статтю Ніни Заглади «Харчування в с. Старосілля на Чернігівщині», у якій, описуючи харчові припаси, господарське начиння та страви й напої, дослідниця подала розлогі матеріали про глиняний посуд. Подано перелік усіх різновидів глиняного посуду із зазначенням його призначення й гігієни, переліче-

но страви бідних і багатих (Заглада, 1931, с. 84, 85, 90, 97, 100, 103, 105, 120–121, 133, 135).

1993 р. вийшла друком монографія керамолога Олеся Пошивайла «Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна». Зібравши більшість опублікованих відомостей, доповнивши їх власними польовими записами, учений охарактеризував окремі аспекти купівлі, підготовки до використання, правил приготування страв і зберігання глиняного посуду на території Лівобережної України, елементи обрядовості, пов'язані з ним. Праця містить чи не найбільший масив інформації щодо функціонального призначення глиняного посуду, аналіз його форм, у деяких випадках етимологію назв, символічну роль посуду, традиційні правила поводження з ним та використання в родинній і календарній обрядовості (Пошивайло, 1993, с. 229–246).

Завдяки вищеназваним дослідженням можна уявити весь спектр використання глиняного посуду як вагомого компонента народної культури харчування населення Лівобережної України. Справді, готуючи харчі, зазвичай символізуємо, що ми — цивілізовані люди, а не дикі тварини, розрізняємо типи обробки і приготування страв як маркери соціальних ситуацій (відповідно до системи бінарного кодування). І той спосіб, у який це робиться в межах одиничного культурного контексту, відтворюється, без сумніву, систематично. Майже будь-який вид обряду, де б він не відбувався, у якийсь момент передбачає їжу чи питво, до того ж характер їжі й питва тут не випадковий. Це один зі способів, за допомогою якого ми можемо матеріально втілити початкові ідеї, наявні в нашій свідомості (Лич, 2001, с. 74).

Упродовж останнього десятиліття в українську музейну практику впроваджуються здобутки музеології — науки, яка базується на західній науковій парадигмі. З-поміж інших завдань, ця наука пояснює реалізацію одного з найважливіших видів суспільної діяльності, що полягає в збереженні й сталому використанні культурної спадщини людства (Вайдагер, 2005). Культура харчування загалом і глиняний посуд зокрема є її вагомою частиною. Народна кераміка, яка масово експонується у вітчизняних музеях різних профілів, зазвичай не атрактивна, відповідно, не привертає увагу сучасного середньостатистичного відвідувача. З багаторічного досвіду нам відомо, що лише додаткове акцентування на ній за допомогою спеціальних засобів та екскурсорода здатне адекватно транслювати закладену попередніми поколіннями українців соціокультурну інформацію. На жаль, під час надходження цих речей до музейних фондів часто не зазначалися відомості від колишніх власників про їх при-

значення і конкретне використання. Тому сучасним працівникам музеїв та музеєзнавцям варто, використовуючи праці вищезгаданих етнографів, приділяти більшу увагу вивченню й популяризації інформації про глиняне начиння в контексті його призначення, ролі в повсякденному побуті та святковій і обрядовій практиці. На нашу думку, це може стати однією з дієвих форм активізації зацікавлення відвідувачів традиційною побутовою культурою.

Висновки. Таким чином, публікації етнологів другої половини XIX — XX ст. свідчать про важливу роль глиняного посуду в культурі харчування мешканців Центральної та Східної України. Він був важливим атрибутом повсякденного та святкового життя, оточеним масивом знань, вірувань та забобонів, проте соціокультурні аспекти його існування досі належно не використовуються в сучасному музейному житті. Активізація їх застосування є перспективним напрямом розвитку музейних комунікацій.

Перспективи подальших досліджень полягають у конкретизації способів застосування відомостей, здобутих під час вивчення глиняного посуду як об'єкта музейних соціальних комунікацій у сучасній музейній практиці.

Список посилань

- Вайдахер, Ф. (2005). *Загальна музеологія*. Львів: Літопис.
- Щелоковська, В. (1899). Пища и питье крестьян-малороссов, с некоторыми относящимися сюда обычаями, поверьями и приметами. *Этнографическое обозрение*, 1/2, 266–322.
- Заглада, Н. (1931). Харчування в с. Старосілля на Чернігівщині. *Матеріали до етнології*, 3, 83–196.
- Каниевский, А. (1855). Несколько заметок о народной пище в Золотоношском уезде. *Полтавские губернские ведомости*, 34–35.
- Лич, Э. (2001). *Культура и коммуникация. Логика взаимосвязи символов к использованию структурного анализа в социальной антропологии*. Москва: Восточная литература.
- Пошивайло, О. (1993). *Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна*. Київ: Молодь.
- Щербань, О. В. (2017). *Глиняний посуд в народній культурі харчування українців Наддніпрянщини (друга половина XIX — початок XX століття)*. Харків: Видавець Олександр Савчук.
- Щербань, О. (2015). Проблеми експонування обрядового глиняного посуду в сучасній музейній практиці. *Жовківські читання 2015, Збірник статей третьої наукової конференції «Музей в сучасному світі»* (с. 39–41).

References

- Vaidakher, F. (2005). *General museology*. Lviv: Chronicle. [In Ukrainian].
- Shchelokovska, V. (1899). Food and drink of the Little Russians peasants, with some

- customs, beliefs and signs related to it. *Ethnographic Review*, 1/2, 266–322. [In Russian].
- Zahlada, N. (1931). Eating in Starosillya in Chernihiv region. *Materials to Ethnology*, 3, 83–196. [In Ukrainian].
- Kaniievskiy, A. (1855). A few notes on the folk food in Zolotonosha district. *Poltava Provincial Gazette*, 34–35. [In Russian].
- Leach, E. (2001). *Culture and communication. The logic of the relationship of symbols to the use of structural analysis in social anthropology*. Moscow: Eastern Literature. [In Russian].
- Poshivailo, O. (1993). *Ethnography of Ukrainian Pottery: Livoberezhna Ukraine*. Kyiv: Youth. [In Ukrainian].
- Shcherban, O. V. (2017). *Clayware in the national culture of nutrition of Ukrainians of the Dnieper (second half of the nineteenth and early twentieth centuries)*. Kharkiv: Publisher Oleksandr Savchuk. [In Ukrainian].
- Shcherban, O. (2015). Issues of exhibiting ceremonial clayware in modern museum practice. *Zhovkva Readings 2015: Collection of Articles of the Third Scientific Conference "Museum in the Modern World"*, 39–41. [In Ukrainian].

UDC 641.542.2–932.61:392.8(477.4/6)“18/19”

O. V. Shcherban, Candidate of Historical Sciences, doctoral student of the Department of Cultural Studies, Senior Lecturer, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

kozaks_1978@ukr.net

CLAYWARE IN THE FOLK CULTURE OF NUTRITION OF THE UKRAINIANS OF CENTRAL AND EASTERN UKRAINE IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES AS AN OBJECT OF MUSEOLOGICAL STUDIES: THE SOCIAL AND COMMUNICATION ASPECT

The aim of this paper is to draw the attention of museologists to the issue of using information on the social and communication aspect of the use of pottery in modern museum practices.

Research methodology. Eight major publications on the subject (monograph, scientific journal) have been reviewed.

Results. The main scientific works are described, in which some aspects of the use of pottery in the popular culture of food of inhabitants of Central and Eastern Ukraine in the 19th – 20th centuries are highlighted. Attention is drawn to the lack of knowledge of the social and communication plane of the investigated phenomenon. The relevance of studying pottery as an object of museum social communications is noted.

Novelty. An attempt is made in this paper to show the information on the clayware in the folk culture of nutrition of the Ukrainians of Central and Eastern Ukraine in the nineteenth and twentieth centuries.

The practical significance. Scholars can use this article to write papers on the history of Ukrainian culture.

Key words: *pottery, food culture, Ukrainians, gastika.*

Надійшла до редколегії 24.05.2017 р.